

ЕФЕКТИВНИ СТРАТЕГИИ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА УПОТРЕБАТА НА НАРКОТИЦИ В УЧИЛИЩАТА

Цветелина Търпоманова

Медицински колеж, Медицински университет – Варна

EFFECTIVE SCHOOL-BASED DRUG PREVENTION STRATEGIES

Tsvetelina Tarpomanova

Medical College, Medical University of Varna

Проблемът с употребата на наркотични вещества сред подрастващите е изключително актуален. Справянето с него изисква мобилизиране на значителен брой институции, осъществяващи превенция, образователни институции, специалисти, учители и родители.

Превенцията на употреба на наркотици в училище е един от основните компоненти, затова е важно да се разработват ефективни, базирани на доказателства стратегии и програми.

Основните нерешени проблеми са: липса на единна система за оценка на ефективността на превантивните дейности; липса на системен модел и съгласуваност между институциите; непълноценно взаимодействие между деца, родители и учители.

Възможностите за решение от страна на специализираните институции за превенция са: въвеждане на ефективни превантивни стратегии, периодичен мониторинг на качеството и оценка на ефективността на програмите.

The use of drugs among adolescents is a significant problem. For solving this problem, we need the joined efforts of the specialized institutions for prevention, the educational institutions, specialists, teachers and parents.

School-based drug prevention is one of the most important components, so it is important to develop effective evidence-based strategies and programs.

The basic unsolved problems are: lack of a single system for effectiveness evaluation of prevention, lack of a systematic model and congruence between the institutions, non-sufficient interaction between children, parents and teachers.

The opportunity for a decision on behalf of the specialized institutions for prevention are: introduction of effective preventive strategies, regular quality monitoring and effectiveness evaluation of the programs.

Ключови думи: превенция на употребата на наркотици в училище, ефективни стратегии, специализирани институции за превенция, оценка на ефективността

Keywords: school-based drug prevention, effective strategies, specialized institutions for prevention, effectiveness evaluation

ВЪВЕДЕНИЕ

Проблемът с употребата на наркотични вещества сред подрастващите е изключително актуален. Справянето с него изисква мобилизиране на значителен брой институции, осъществяващи превенция, специалисти, учители и родители.

По данни от Национално представително проучване относно нагласи и употреба на психоактивни вещества сред общото население в България (на възраст 15-64 г.), през 2016 г. общо около 11,2% (472 000 – 565 000 души) от възрастното население са употребили поне веднъж в живота си някакво наркотично вещество. В сравнителен план делът на тези хора е по-висок от всички други предходни години (2,3,4).

По данни от проведеното през 2015г. шесто по ред проучване по Европейски училищен изследователски проект за алкохол и други наркотици (ESPAD), нашата страна е на едно първите места по употребата на наркотични вещества от ученици поне веднъж в живота. За 16 години делът на употребяващите марихуана се е увеличил с 13 процентни пункта (3) (Табл. 1).

Системно провежданите от Националния фокусен център (НФЦ), Министерството на образованието (МОН) и други регионални структури представителни проучвания илюстрират състоянието на проблема в българските училища. Представените данни за 2016 г. логично сочат, че най-много употребяващи ученици има в

Табл. 1. Употреба на наркотични вещества поне веднъж в живота сред учениците, родени през 1999 г.

	Относителен дял, България	Относителен дял, средно Европа
Някакво наркотично вещество	30 %	18 %
Канабис	27%	16%
Екстази	5%	2%
Амфетамини	6%	2%
Метамфетамини	5%	1%
Кокаин	5%	2%
Халюциногени	4%	2%
Нови психоактивни вещества	8%	4%

Източник: Европейски училищен изследователски проект за алкохол и други наркотици, 2015

Табл. 2. Употреба на наркотици сред учениците – 9-12 кл., 2016 г.

В-во Град	Марихуана	Амфетамин	Кокаин	Екстази	комбинация	В-ва под 13 г. възраст
Благоевград	20,7%	4%	4%	2,5 %	1,8%	Марихуана
Видин	21,2%	5,8%	4,6%	3,7%	2,8%	Амфетамин, LSD
Враца	24%	6,8%	4,1%	4,9%	4,2%	Лепила, метадон
Пловдив	24%	5,8%	4,5%	4,5%	4,3%	Канабис, кокаин, амфетамини,
София	31,2%	10,4%	8,6%	6,9%	6,2%	Канабис, екстази, амфетамини, кокаин
Шумен	20,7%	4,9%	2,6%	3,1 %	1,8%	Канабис, хероин, метадон

Източник: Годишен национален доклад по проблемите, свързани с наркотиците и наркоманиите в България, НФЦ, София, 2017

столицата, като на първо място по употреба е марихуаната, следвана от стимулантите (4) (Табл. 2). Тези данни се потвърждават и от проучвания за употребата на психоактивни вещества сред учениците 9-12 клас през 2017 г. в градовете Русе, Разград, Силистра и Добрич – между 13 и 26% са учащите, употребили марихуана (5,6,10,11).

Според представително проучване в град Варна от 2011 г. всеки трети (33%) от анкетираните ученици е употребявал някога през живота си незаконно наркотично вещество, като 70% от тях са пушили марихуана (9,12).

Обобщенията от проведените изследвания са, че се наблюдава ниска възраст на първа употреба на психоактивни вещества, експериментален и рекреационен модел на употреба, което води до риск от интоксикации и развитие на зависимост. Липсва разлика в броя на момчетата и момичетата. Веществата (марихуана, амфетамини, екстази или кокаин) са лесно достъпни, не се възприемат като проблемни, а употребата се толерира от средата. Навлизат редица нови вещества (синтетични канабиоиди, стимуланти и др.). Само за 2016 г. в България са идентифицирани 15 нови психоактивни вещества, чиито действие и ефект все още не са достатъчно проучени.

ЦЕЛ

Целта на обзора е да се направи анализ на дейностите за превенция на употребата на психоактивни вещества в българските училища и да се предложат ефективни модели и програми, базирани на доказателства.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

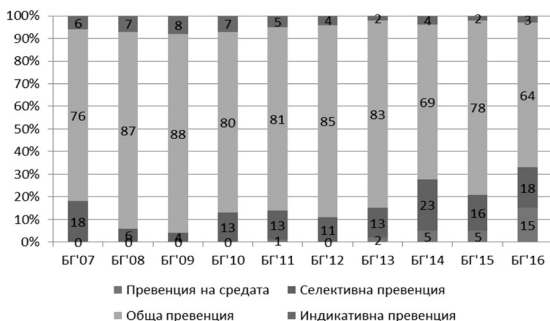
Проучени са превантивните дейности в българските училища и е оценена тяхната ефективност по данни от ежегодните годишни отчети и доклади на НФЦ и МОН. Ефективните стратегии, основани на доказателства, са изведени вследствие проучване на европейски нормативни документи, изследвания на ефективността и метаанализи на прилагани превантивни училищни програми.

РЕЗУЛТАТИ

Общата представа по отношение на превенцията на употребата на наркотици, особено в непрофесионалните кръгове, е че тя се свежда до информация, насочена към младите хора относно последиците и опасностите от употребата на наркотици (1,8). Настоящата класификация на видовете превенция се базира на оценката на риска за различните индивиди. Универсалната превенция е насочена към цели групи от населението, в т.ч. ученици, без предварителен скрининг за риск от употреба на наркотици, като се допуска, че всички членове на дадената група са изправени пред равен риск от започване на употреба. Селективната превенция представлява интервенции сред уязвими групи, при които рискът по отношение на употребата на наркотици е значимо по-висок от средния, често поради социалното изключване на тези групи (напр. млади закононарушители, отпаднали от училище, ученици, които не се справят в училище). При третия вид – индикативна превенция – се извършват интервенции сред уязвими индивиди, за които има ясни индикатори за висока степен на риск от развитието на зависимост (психични разстройства, неуспехи в училище, „антисоциално” поведение) или които показват ранни признаци на проблемна употреба на наркотици.

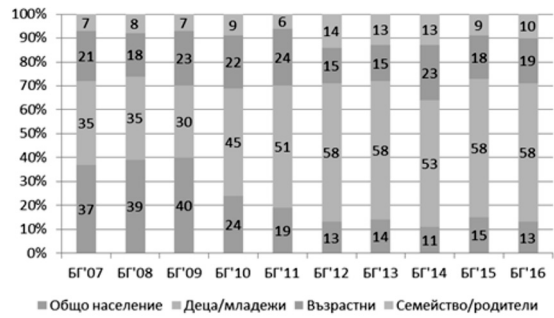
Дейностите по превенция на употребата на наркотични вещества в страната се регламентират от Наредба №6 от 11 април 2014 г. за условията и реда за осъществяване на програми за превенция на употребата на наркотични вещества, издадена от Министерство на здравеопазването (МЗ) и Министерство на образованието и науката (МОН) (7). В нея са посочени и лицата, които могат да реализират такива програми, както и условията и редът за осъществяването им. Съгласно Наредбата, превантивните програми трябва да бъдат съобразени с Европейските стандарти за качество на превенцията на употребата на наркотици на Европейския център за мониторинг на наркотиците и наркоманиите (8).

На територията на страната са създадени 27 общински съвети по наркотичните вещества (ОСНВ) в общините – административни центрове. Към тях функционират Превантивно-информационни центрове (ПИЦ), а в Община Варна е сформирана Дирекция „Превенции“ (7). Дейностите на ОСНВ са насочени към предотвратяване първата употреба на наркотици, ограничаване на риска от злоупотреба и зависимост, намаляване на щетите от употребата на наркотици за индивида и обществото. Превантивните мерки условно са разделени на: мерки, свързани с реализиране на превантивни дейности в училищата; мерки, насочени към родители; мерки, свързани с повишаване на информираността на българската общественост. ПИЦ работят в тясно сътрудничество с регионалните инспекторати на образованието (РИО). По данни от МОН всички 28 регионални управления на образованието са отчетили осъществени превантивни дейности през учебната 2016/2017 г., свързани с употребата на психоактивни вещества, както следва: 1847 приложени училищни програми за превенция на употребата на наркотични вещества, основани на подхода „умения за живот“; 218 392 обхванати ученици; 2728 обучени специалисти (психолози, учители); 744 приложени програми за превенция, базирани на подхода „връстници обучават връстници“; 2234 проведени проучвания; 570 въведени програми за работа с родители; 64 644 бр. информационни материали (4).

Фиг. 1. Реализирани превантивни дейности в България за периода 2007–2016 г.

Изт.: Проучване относно реализирани превантивни дейности от ОСНВ и ПИЦ, 2007–2016г., Национален фокусен център.

Фиг. 2. Реализирана целева група в България за периода 2007–2016 г.

Изт.: Проучване относно реализирани превантивни дейности от ОСНВ и ПИЦ, 2007–2016г., Национален фокусен център.

По отношение на разпределянето на видовете превенции, основен дял са пада на дейностите по обща (универсална превенция). Тази тенденция се запазва през последните десетина години (Фиг. 1).

От целевата група логично преобладават децата и младите хора. От представените данни става ясно, че работата със родителите и семействата е застъпена доста по-слабо (Фиг. 2).

Данните от ежегодното проучване на НФЦ показват, че за 2016 г. основните дейности са в областта на общата превенция. От тях обученията, насочени към превенция на употребата на наркотици, са най-често реализирани. На подхода „въздействие чрез връстници“ се пада 19%, като от 2012 г. насам той е един от най-често прилаганите в училищата. На 31,5% от реализираните превантивни дейности е направена оценка на ефективност, на 57,4% – не е правена, а за 11,1% липсва информация. Най-често правената оценка на ефективност е обратна връзка от участниците в дадена дейност. Най-честата причина за липса на подобна оценка е липса на експертен и финансов ресурс за направата ѝ (2,3,4).

За поредна година няма данни за направени външни оценки на ефективността на кампаниите. Посочва се, че е правена вътрешна оценка от екипа и партньорите, които са организирали и провели кампанията (2,3,4).

От направения анализ се вижда, че се запазва тенденцията за най-голям относно-

телен дял на дейности в областта на общата превенция, по-малко - в областта на селективната и почти липсваща индикативна. Налични са дефицити при работа със семейството – едва 1/10 от превантивните дейности, отчетени през 2016 г., са насочени към родители (2,3,4). На голяма част от програмите липсва обективна и дългосрочна оценка на ефективността.

ДИСКУСИЯ

В миналото общата ефективност на универсалната превенция на ниво училище е поставяна под въпрос. В Европа се появяват изследвания, които показват, че програмите в училище могат да бъдат ефективни само за намаляване на употребата на някои видове наркотици (17,19). Интервенциите, които са подкрепени от доказателства за ефективност (структурирани протоколи за интервенция, програми по подхода „врътници обучават врътници“, специални интервенции за момчета), се съобщават в малко на брой държави. Така нареченото нормативно обучение е много слабо развито, независимо от наличните положителни научни доказателства. Фокусът на настоящата превенция на ниво семейство е основно върху предоставянето на информация. Доказателствата за ефективността на видовете селективна превенция, прилагана в Европа са ограничени, поради трудностите в реализирането на експериментални модели за оценка на ефективността. Наличните данни от държавите членки са какво се прави за дадена уязвима група, но липсва информация за съдържанието на превантивната работа с тези групи, тъй като все още няма съпоставими мониторингови системи. Индикативната превенция изисква тясно сътрудничество между здравните, социалните и младежките служби още от детска възраст. Това се постига в редки случаи, с изключение на някои изолирани примери от Германия и Ирландия, където консултирането на родителите и полагащите грижи са съчетани с медицинска, психотерапевтична, психосоциална подкрепа в детските градини или училищата. Като цяло интервенци-

ите в тази област са ограничени. Въпреки това, тенденцията при индикативните превантивни програми, независимо че са малко на брой, е че те са по-добре разработвани и оценявани в сравнение с универсалните или селективни програми, като често пъти показват и по-високи нива на ефективност (8).

Работата по превенция на употребата на наркотици съгласно Европейските стандарти за качество трябва да бъде: съответна (фокусирана върху нуждите на участниците и в съответствие с релевантната политика); етична (доброволно участие и възможно най-много реални ползи за участниците); основана на доказателства; ефективна (реализираща поставените дългосрочни и краткосрочни цели) и осъществима (възможна за постигане с наличните средства) (8). Стандартите представляват резюме на научните доказателства за това, как да се провежда превенция на употребата на наркотици. Те са структурирани в общи теми: А. Устойчивост и финансиране; В. Комуникация и включване на заинтересованите страни; С. Професионално развитие на екипа и D. Етични принципи в превенцията (8).

Според стандартите ефективни са превантивните програми и стратегии, основани на доказателства. В Европа и Америка програмите в училищата са обект на обстойни изследвания с цел да се установи тяхната ефективност. Например, след направени 37 оценки на програми за универсална превенция на употреба на марихуана от 6 до 12 клас в американски училища, са селектирани два типа програми – интерактивни и неинтерактивни. Кодирани са определени програмни характеристики и е извършен анализ. В резултат е установено, че видът и обхватът на програмата са значими предиктори на ефективността. Неинтерактивните програми (образователни лекции, раздаването на материали) са довели до минимално намаляване на употребата на марихуана, докато интерактивните, насърчаващи развитието на социални-

те компетенции, са довели до значимо намаляване на употребата (21).

Различни проучвания и систематични прегледи показват, че няма общи критерии за определяне на ефективността. Настоящите научни познания са получени чрез метаанализи, проучвания за проследяване на променливи интервенции и директно сравняване на програми (14,16,17,22). Въпреки всичко, могат да се дефинират няколко критерия, основани на доказателства, а именно: доказан ефект от програмата; предимство на интерактивните методи; значение на „модела на социално влияние“; фокусиране върху нормите; добавяне на интервенции в общността и използване на лидери сред връстниците. Без съмнение добавянето на умения за живот засилва ефективността. Друго важно условие е програмите да започнат достатъчно рано, да са дългосрочни и интензивни (14,18,20,22).

Доказана е ефективността на обучението в умения за оказване на социална съпротива – ефективно противопоставяне на натиска на връстници; разпознаване на ситуации, където вероятно ще възникне такъв натиск (тренира се конкретното съдържание на съобщението за отказ) (13,17). Други ефективни подходи са нормативните образователни подходи, подходи за повишаване на компетенциите – общи умения за решаване на проблеми и вземане на решения, адаптивни стратегии за справяне със стреса и тревожността и др. (13,20).

Доказано по-ефективни за превенцията на употребата на наркотици в училище са селективните програми, насочени към предварително идентифициране на рисковите групи (18). Една възможност за това е личностовата типизация на целевата група (15). Установени са определени личностови домейни, свързани с употребата на психоактивни вещества. От т.нар. дезинхибиран тип в риск са импулсивните и екстривертните, търсещи силни усещания лица. От инхибирания тип рискови за бъдеща употреба са интровертните, които често изпитват чувство за безнадеждност, както и

невротичните тревожни личности. В тези случаи прилаганият превантивен подход е насочен към личността, а не към поведението (15).

В нашата страна съществува недостиг на подобен тип програми. През последната година специалисти разработват идеен проект за адаптиране и имплементиране на методиката в българските училища чрез въвеждане на програмата Preventure. Тя е кратка, фокусирана, училищно-базирана програма, която е прицелно насочена към деца, които показват повишени стойности по установени и доказани личностови рискови черти – импулсивност, търсене на силни усещания, чувството на безнадеждност и чувствителност към тревожност. Обикновено на тези характеристики отговаря 45% от училищната популация. Въпреки че се фокусира върху само част от популацията ученици, резултатите от Preventure са много по-универсални. Програмата е с доказана ефективност при отлагане на началото на употреба и намаляване на нивото на злоупотребата с алкохол и наркотични вещества. Интервенцията включва 2 сесии, в които се работи в предварително подбрани малки групи. Учениците изследват как техните специфични личностни черти водят до високорискови ситуации и как могат да ги избягват, като практикуват по-адаптивни стратегии за вземане на решения.

За да може да се прилага широко, експертите по програмата в България разпознават като основна целева група, която трябва да бъде обучена и подготвена да прилага тази интервенция, преподавателите и училищните психолози.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разработването и прилагането на превантивни програми сред училищни популации се е наложило като особено популярен подход в световен мащаб поради базисната идея за по-голямата ефективност от това да се предотвратява определен проблем, отколкото да се разработват по-ниско ефективни и по-скъпи програми за интервенция впоследствие.

Най-разпространеният подход – универсалната превенция – покрива голяма част от младите хора, но не винаги е ефективна по начина, по който се прилага. Несъмнено ефективността би се повишила, ако се прилагат програми, основани на доказателства.

В България липсват данни за направени външни оценки на ефективността на превантивните дейности. Очевидна е необходимостта от създаване на повече програми за селективна и индикативна превенция, както и нуждата от специално обучени и високо квалифицирани, външни за училището, професионалисти, които, от своя страна, да обучават учители и училищни психолози за прилагането на ефективни, базирани на доказателства превантивни програми.

ЛИТЕРАТУРА

1. Банчева, А., Превенция на употребата на наркотични вещества в България, Социална медицина, 2, 2016, 14-16
2. Годишен доклад по проблемите, свързани с употребата на наркотици в Република България – 2015, НФЦ, София, 2015
3. Годишен национален доклад по проблемите, свързани с наркотиците и наркоманиите в България, НФЦ, София, 2016
4. Годишен национален доклад по проблемите, свързани с наркотиците и наркоманиите в България, НФЦ, София, 2017
5. Нагласи и употреба на психоактивни вещества сред учениците в гимназиален курс на обучение (9-12 клас) в училищата на територията на град Добрич, НФЦ, 2017, http://www.anketi.info/images/folder/report_dobrich_2017.pdf
6. Нагласи и употреба на психоактивни вещества сред учениците в гимназиален курс на обучение (9-12 клас) в училищата на територията на град Силистра, НФЦ, 2017, http://www.anketi.info/images/folder/report_silistra_2017.pdf
7. Наредба №6 от 11 април 2014 г. за условията и реда за осъществяване на програми за превенция на употребата на наркотични вещества, ДВ бр. 35, 2014
8. Наръчници на Европейския център за мониторинг на наркотиците и наркоманиите, Европейски стандарти за качество на превенцията на употребата на наркотици, http://www.ncn-bg.org/docs/EMCDDA_Manual_BG_Translated_%20Final_A2.pdf
9. Представително социологическо изследване „Оценка на разпространението на употребата на незаконни психоактивни вещества сред ученици от 9 и 10 клас – Варна 2011“, Тенденции в разпространението на наркотиците и проблеми, свързани с тяхната употреба Варна 2002-2011, http://www.prevenicii.com/PDF_NARCO/Varna%202002-2011all.pdf
10. Проучване сред учениците 9-12 клас в гр. Разград 2017 г., НФЦ, http://www.anketi.info/images/folder/doklad_razgrad.pdf
11. Проучване сред учениците 9-12 клас в гр. Русе 2017 г., НФЦ, http://www.anketi.info/images/folder/report_ruse.pdf
12. Социологическо проучване «Ученици и психоактивни вещества», Тенденции в разпространението на наркотиците и проблеми, свързани с тяхната употреба Варна 2002-2011, http://www.anketi.info/images/folder/report_ruse.pdf
13. Училищна здравна политика и развитието на умения за здраве, Необходимост от здравно образование, цели и задачи, основни определения, проблеми и начини за справяне, София, 2008г.
14. Cuijpe, P., Effective ingredients of school-based drug prevention programs: A systematic review, Addictive Behaviors Vol. 27, Issue 6, 2002, 1009-1023
15. Castellanos-Ryan, N., Conrod, P., Personality and Substance Misuse: Evidence for a Four-Factor Model of Vulnerability, <http://psycnet.apa.org/record/2012-20266-004>
16. Conrod, P., Castellanos-Ryan, N., Strang J., Brief, Personality-Targeted Coping Skills Interventions and Survival as a Non-Drug User Over a 2-Year Period During Adolescence, Arch Gen Psychiatry. 2010;67(1):85-93
17. Faggiano F, Vigna-Taglianti F, Burkhart G, etc, The effectiveness of a school-based substance abuse prevention program:

18-month follow-up of the EU-Dap cluster randomized controlled trial Drug Alcohol Depend. 2010 Apr 1;108(1-2):56-64. doi: 10.1016/j.drugalcdep.2009.11.018. Epub 2010 Jan 18.

18. Griffin, K., Botvin, J., Evidence-Based Interventions for Preventing Substance Use Disorders in Adolescents, Child Adolesc Psychiatr Clin N Am. 2010 July ; 19(3): 505–526. doi:10.1016/j.chc.2010.03.005
19. Lammers, J., Goossens, F., Lokman, S., etc, Evaluating a selective prevention programme for binge drinking among young adolescents: study protocol of a randomized controlled trial, BMC Public Health 2011;11:126, <https://doi.org/10.1186/1471-2458-11-126>
20. Life Skills – based Education for Drug Use Prevention Training Manual, <https://www.unicef.org/lifeskills/files/DrugUsePreventionTrainingManual.pdf>
21. Nancy S. Tobler, N., Lessard, T., Marshall, D., Effectiveness of School-Based Drug Prevention Programs for Marijuana Use,
22. <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0143034399201008?journalCode=spia>
23. School-Based Drug Abuse Prevention: Promising And Successful Programs National Crime Prevention Centre, Ontario Canada, 2009

Адрес за кореспонденция:

доц. д-р Цветелина Търпоманова, д.м.
Медицински колеж – Варна, УС ИОЗ
бул. Цар Освободител 84
e-mail: dr_tarpomanova@abv.bg
